

A népi kollégiumi mozgalom 1945 előtt*

A világháború után megszerveződő népi kollégiumok országos hálózata igen jelentős társadalomalakító intézménynek bizonyult. A fényes szelek nemzedéke nagy lendülettel kapcsolódott be a kommunista párt által vezérelt gyökeres kulturális és politikai elitcserébe, s vett részt a konkurens, nem kommunista kollégiumi szervezetek felszámolásában. Az MDP 1948. őszi elítélő határozatával azonban a Rajk László pártfogoltjai-ként számon tartott népi kollégiumok sorsa is megpecsételődött. A Népi Kollégiumok Országos Szövetségét övező legenda viszont szívósan élt tovább a mozgalom felszámolása, majd 1956 utáni újbóli elhallgatása ellenére is. Szerepének megítélése azonban politikailag mindvégig kényes és erősen vitatott maradt, megterhelve ezzel a történeti kutatásokat is. Igaz ez annak ellenére, hogy a hatvanas évek végétől – többek között Jancsó Miklós máig ható képkockáinak köszönhetően, bár illúziókkal és tévhitekkel megrakottan – a Nékosz bekerült a történeti köztudatba.

A népi kollégiumi modell eszmetörténeti és szervezeti előzményeire, a Paraszt Főiskolások Közössége, majd a Bolyai, illetve a Györffy Kollégium szövevényes történetére eddig talán kevesebb figyelem irányult, pedig (mint a most recenzeálandó könyv is bizonyítja) az „előtörténet” legalább annyira érdekes és sok tanulságot hordozó. Több okból is. Egyrészt az 1945–1948 között lezajlott radikális elitcsere egyik fontos bázisát a Györffy Kollégiumból kisarjadt népi kollégiumi mozgalom adta. Ezzel összefüggésben a kollégium története egy további izgalmas problémakörre, az 1945 előtti és utáni folytonosság/megszakítottság kérdésre is ráirányítja a figyelmet.

Papp István a népi kollégiumi mozgalom történetét 1944-ig követő könyvében Andorka Rudolf 1980-as években publikált vizsgálatait idézve rámutat, hogy a világháború után az elitekben végbement gyors társadalmi mobilitási folyamatokat nem lehet értelmezni az 1930-as évekbeli előzmények nélkül. A két világháború között ugyanis, ha lassan és kevesek számára is, de megnyíltak bizonyos mobilitási csatornák. Papp ezek közül talán a legfontosabbat, az oktatási rendszer alakulását és a népi tehetséggondozás problémakörét veszi górcső alá, egyaránt érvényesítve oktatástörténeti, társadalomtörténeti és eszmetörténeti szempontokat.

A két világháború közötti magyar társadalom szerkezeti torzulásai, az égető szociális problémák, az agrárszegénység helyzetének rendezet-

* PAPP István: *A népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig. Népi tehetségek gondozása, vagy tudatos elitnevelési kísérlet?* (Politikatörténeti füzetek, XXVI.) Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 336 p.

lensége és a súlyos társadalmi aránytalanságoknak az oktatásban való tükröződése a kortársakat is lépéskényszerbe hozta. Az oktatási rendszer megújítása, a diákjóléti intézményrendszer kiépítése és a népi tehetség-gondozás ügye a korszak egyik meghatározó problémája lett és maradt. A kitűzött célok és a választott eszközök azonban jelentős eltéréseket mutattak.

Papp István biztos kézzel vezet végig az első népi kollégium felállítását megelőző hosszú (elő)történeten. Áttekinti a különböző szellemi műhelyeknek a tehetséges szegényparaszti származású diákok felkarolására irányuló törekvéseit, intézményeit. Bemutatja a protestáns kollégiumi hagyomány szervező erejét, a népfőiskoláknak a korszakban – elsősorban a népi mozgalommal rokonszenvező egyházi személyeknek, egyesületeknek köszönhetően – kibontakozó hálózatát, számba veszi a tehetségmentés, valamint a diákok szociális helyzetének javítása érdekében tett állami erőfeszítéseket, és bevezet azokba a szellemi élet jeleseit megérintő vitákba, amelyek megelőzték az első kollégium kapujának megnyitását.

A népi tehetség gondozás ügyét a népi mozgalom emelte a közgondolkodás fókuszába. Az 1930-as évek derekától szinte szüntelenül napirenden volt a középosztály, az értelmiség népi gyökerű megújításának eszméje. Míg a hivatalos, keresztény-konzervatív iskolapolitika népi szempontú kritikáját elsőként Karácsony Sándor tette le az asztalra, vehemens vitákat vívva a kor meghatározó kultúrpolitikus gondolkodójával, Kornis Gyulával, addig – miként Papp István elemzése is bizonyítja – a Szabó Dezső által fölvázolt Collegium Hungaricum koncepciójából már jól körvonalazható a népi kollégiumoknak a Bolyai majd a Györffy Kollégiumban testet öltő modellje.

A népi kollégium életre hívásának közvetlen előzményét Papp Németh Lászlónak *A nép Eötvös-kollégiuma* című programadó cikkéhez köti. Németh írását hosszan elnyúló vita követte, többek között Cs. Szabó László, Illyés Gyula, Féja Géza, Veres Péter, Tamási Áron, majd Móricz Zsigmond, Zilahy Lajos részvételével, amelyben körvonalazódtak a kérdést övező legfontosabb törésvonalak is. A vita, amint azt Papp bőségesen idézett forrásanyaga is igazolja, messze túlmutatott önmagán: valójában eltérő társadalomképek és kultúrpolitikai koncepciók ütköztek egymással. Mi a célja a tehetséggondozásnak: művelt parasztvezetők képzése vagy a történelmi középosztály felfrissítése, azaz az elitcsere? Nem termelnek-e a felállítandó intézmények újabb munkanélkülieket az amúgy is feszítő értelmiségi munkanélküliséggel küszködő országban? Megtalálhatják-e a társadalomban a helyüket a Németh László kifejezésével élve „két sors közötti”, saját közegükből kiemelt fiatalok?

Egyáltalán lehet-e, érdemes-e reformok útján megindítani a parasztság középosztályosodását vagy radikális társadalmi átrendeződésre van szükség? Papp a különböző nézetek összevetésével arra is világít, hogy nem csupán a szociális kérdések iránt érzékeny konzervatív elit és a népi mozgalom között, hanem a népi mozgalmon belül is jelentős véleménykülbségek, meglehetősen különböző társadalom-felfogások ragadhatók meg.

A nagyra törő elképzeléseket követően az első parasztkollégium, a Bolyai 1940-ben nyílt meg. Közvetlen intézményi előzményét, a Parasztfőiskolások Közösségét negyvenöt Budapesten tanuló vidéki diák hozta létre. Az indulásban a nagy tekintélyű néprajzkutató professzor, Györffy István játszott kimagasló szerepet, aki egyfelől tudatosan karolta fel a paraszti származású diákokat, másfelől Teleki Pál közeli barátjaként közvetítő szerepet is vállalt a népi mozgalom és a konzervatív politikai elit között. A történet e pontján a másik jelentős szereplő a korszak legmeghatározóbb egyetemi ernyőszervezetén, a Turul Szövetségen belül kiforró népi szárny, a Turul-ellenzék volt, amely a kollégium első igazgatóját is adta. Miként azt Papp István hangsúlyozza, a Bolyai Kollégium szellemi forrásvidékénél egyszerre volt jelen a népi mozgalom, valamint a hivatalos politikai elit szociális kérdések iránt érzékeny, s ebből fakadóan társadalmi reformokra hajló része, döntően Teleki Pál köre. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a kollégium érdekében a hatalom egy jól körvonalazható csoportja fogott össze saját ellenzékének egy részével, a népiekkel.

A kollégium további története a harmincas-egyvenes évek fordulója szellemi, közéleti és politikai életének sűrűjébe vezet bennünket. Hiszen a Bolyai Kollégium és a hivatalos ifjúsági csúcsszerv, a Turul között történt szakítás 1941 végén és a névváltoztatásban is tükröződő önállósulás nem érthető meg a jobboldal és a népi ellenzék között a Turulban kirobbant politikai harcok, a kollégium tagságának fokozatos radikálizálódása és balra tolódása, az illegális kommunisták kollégiumi megjelenése, a Turul-ellenzék és a kommunista csoport közötti szakítás okainak, eltérő célkitűzéseiknek számbavétele, vagy a diákság háborúellenes politikai aktivizálódása nélkül. (Papp István, miközben ezt a szövevényes történetet igyekszik felfejteni, az olyan fontos szereplők alakját is közel hozza az olvasóhoz, mint Boros Lajos, Fitos Vilmos, Kardos László és Gyenes Antal.)

A szakításhoz egyrészt a kollégisták politikai mozgolódása vezetett. Másrészt a háttérben – miként arra Sipos Gyula és Hegedüs András visszaemlékezését idézve a szerző is nyomatékosan felhívja a figyelmet – feltehetőleg két érdekcsoport, két titkos szövetség harca állt az ifjúság feletti befolyás megszerzéséért: a gyakran egyfajta magyar szabadkőmű-

vességeként aposztrofált, nemzeti érdekvédő szerepet is felvállaló Magyar Közösségé, és a radikális jobboldali, ellenforradalmi Etelközi Szövetségé. És ezzel a kollégium, s egyben a két világháború közötti szellemi-politikai mozgalmak összetett történetének leginkább érdekfeszítő kérdéseire jutottunk. Milyen erők álltak az ifjúsági szervezetek mögött? Hogyan jöhetett létre és működhetett egy erősen baloldali, sőt idővel illegális kommunistákat is falai között tudó kollégium a háború alatti Magyarországon? Hogyan jöhetett létre a hatalom által pártolt ifjúsági szervezettel szakító Györffy Kollégium mögött egy olyan Pártfogó Testület, amelyet egy miniszterelnökségi államtitkár vezet, s amelynek tagjai döntően a korszak politikai, kulturális, tudományos és gazdasági elitjéhez tartoztak? A Bolyai/Györffy Kollégium működésével kapcsolatban felmerülő kérdések tehát egy másik problémakörhöz is vezetnek: ez a hatalmat gyakorló csoportok belső struktúrája, hatalom és ellenzék viszonya, végső soron a rendszer jellegének kérdése.

A könyv legerjedelmesebb fejezete annak a rendkívül heterogén támogatói körnek a feltérképezése, amely a kollégium körül a Zsindely házaspár: a Teleki Pál, majd Kállay Miklós köréhez tartozó Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkár és a rendkívüli szervezőkészségű Tüdös Klára széles kapcsolati hálójára alapozva 1942-re felállt. Papp István a különböző levéltári források egybevetésével összesen 138 olyan személyt számolt össze, aki legalább egyszer felbukkant a pártfogók névsorában. A listán szerepelnek népi írók (Féja Géza, Tamási Áron), a Teleki tanítványi és munkatársi kör tagjai (Rónai András, Benda Kálmán), neves egyházi személyiségek (Makkai Sándor, Ravasz László), a gazdasági élet meghatározó szereplői (Baranyai Lipót, Fabinyi Tihamér) vezető kormánypárti (Antal István, Mester Miklós, Bárdossy László, Kállay Miklós), illetve ellenzéki politikusok (Nagy Ferenc, Kovács Imre) is. Miként a szerző fogalmaz: azok a „finom kapcsolati hálók, amelyek a pártfogók között szövődtek, beágyazták az intézményt az 1940-es évek elejének sűrű és összetett politikai világába”. És nemcsak biztos anyagi háttérrel, hanem folyamatos politikai védőernyőt is biztosítottak a kollégium – pártpolitikailag többnyire velük szemben álló – tagságának. Mi kötötte össze ezeket a csoportokat? Mindenekelőtt a németellenesség és emellett bizonyos fokú nyitottság a társadalmi reformok iránt.

A kollégium és a Magyar Közösség kapcsolatát elemezve Papp a közelmúltban felszabadult levéltári források segítségével 32 közösségi tagra bukkant a Pártfogói Testület soraiban. Így például Zsindely Ferenc mellett Mester Miklósról, aki a német megszállás után, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsosaként nemcsak a formálódó nemzeti el-

lenállásban játszott kimagasló szerepet, hanem a kollégium kormánybiztosaként igyekezett a kollégiumot menteni. „Azonosította” továbbá a testület tagjai között az 1944-es ellenállás egy másik kulcsfiguráját, a Kiugrási Irodában tevékenykedő Soos Gézát, valamint az ellenállásban szintén fontos szerepet vállaló Bereczky Albertet, háború utáni református püspököt, Boros Lajost, a kollégium első igazgatóját, vagy Arany Bálintot, Héder Jánost és Donáth Györgyöt, a későbbi közösségi per vádlottjait. Bár a Magyar Közösség történetének megírása még várta magára, s így a kollégium és a közösség, illetve a népi mozgalom kapcsolatának alakulásában is sok a homályos folt, Papp István könyve is megerősíti, hogy ezek a történetek több ponton összeértek. A személyek találkoztak a Turulban, találkoztak a Pártfogó Testületben, majd 1944-hez érve a németellenes nemzeti ellenállásban.

A könyv utolsó harmadában a szerző társadalomtörténeti, szociológiai szempontokat felvetve vizsgálja a kollégisták társadalmi háttérét, politikai és világnézeti tájékozódásának alakulását. A felvételizők önéletrajza és az ahhoz csatolt különféle igazolások segítségével táblázatokba rendezve foglalja össze a jelentkezők születési adatait, családi háttérét, a közép- és felsőfokú egyetemi tanulmányaikról egybegyűjtött adatokat.¹

Önálló fejezet foglalkozik a kollégisták politikai szerepvállalásával, a háborúellenes függetlenségi mozgalomhoz való kapcsolódásukkal és a kollégiumban megélenkülő illegális kommunista befolyás alakulásával. Elgondolkodtató megjegyzése Papp Istvánnak, hogy a kollégisták nagy hányadát sokkal inkább egyfajta eszmei tarkaság, kialakulatlan, ugyanakkor erős szociális radikalizmuson nyugvó ösztönös világnézet jellemezte, semmint kiforrott politikai eszmevilág. Nyilvánvalóan kivételt képeztek a kollégiumon falai között megszerveződő kommunista csoport tagjai. Azonban kérdés, hogy az általuk elgondolt, illúziókkal teletűzdelt egyéni szocializmusképek mennyiben egyeztek a bolsevik ideológián nyugvó szovjet típusú kommunizmussal. A választ részben az 1945 utáni eltérő életpályák adják meg.

Világnézeti sarokpontokat keresve Papp István több ízben is utal a protestantizmus, elsősorban a református háttér meghatározó jelenlétére. A népi kollégium előzményei között kiemelt szerepet tulajdonít a protestáns kollégiumi hagyomány és a református ellenzéki színezetű nemzeti-függetlenségi tradíciók továbbörökítésének. A diákok társadalmi háttérét elemezve mutat rá a református vallásuk felülreprezentáltságára –

¹ Ehhez lásd PAPP István: A Györfly István Kollégiumba felvételizők társadalmi háttere, 1940–1943. *Műtünk*, 2005/1. 118–146.

ugyanakkor elgondolkodtató, hogy gyakorló vallásosságnak már ebben az időszakban is alig találja nyomát. A reformátusság továbbá jelen van szervezeti, intézményi szinten is. Mind a Bolyai, mind a Györfly Kollégium a Soli Deo Gloria nevű református hitbuzgalmi szervezet székházában tartotta alakuló gyűlését, és itt választották meg igazgatóvá a mélyen vallásos SDG-vezető, Soos Géza elnökle alatt az akkor már a maga sajátos kommunizmusképével illegális kommunistává lett Kardos Lászlót. Végezetül a kollégisták jelen vannak az SDG által szervezett és a református egyházvezetés hallgatólagos védelmét élvező 1943-as híres szárszói konferencián is. Mindezek a figyelemre méltó jelenségek egy érdekesnek ígérkező kutatás: a magyar protestantizmus eszmetörténeti és társadalomtörténeti beágyazottságának vizsgálatát is körvonalazhatják.

A Bolyai/Györfly Kollégium történetének kérdései a két háború közötti magyar társadalom történetének általánosabb kérdéseire és fordulópontjaihoz kapcsolódnak. Papp István gondolatébresztő, gazdasajtó- és levéltári anyagot felvonultató, jó szerkezetű, feszes és igényes nyelvezettel megírt munkája ezt igazolja. Ez a kötet egyik nagy érdeme. A másik, hogy segítheti, hogy a népi kollégiumi mozgalom és eszmetörténeti háttere helyére kerüljön a történeti köztudatban.

Kiss Réka

Magyarország és Ausztria 1945–1956 közötti kapcsolatainak történetéről*

Gecsényi Lajos, miután 2000-ben a Magyar Országos Levéltár kiadásában megjelentette az 1956 és 1964 közötti magyar–osztrák kapcsolatokat bemutató kötetét, ez alkalommal a második világháború befejezésétől az 1956-os forradalomig terjedő időszak legfontosabb dokumentumait gyűjtötte össze. Feladata nem volt könnyű, hiszen az 1956 utáni évektől eltérően ennek az időszaknak a tanulmányozásához lényegesen kevesebb és töredékesebb külügyi iratanyag áll a kutatók rendelkezésére. Ezért úgy döntött, hogy a magyar és az osztrák külügyi dokumentumok mellett a Magyar Dolgozók Pártja irataival, illetve esetenként belügyi, illetve határőrségi dokumentumokkal is kiegészíti a kötet forrásbázisát.

* *Iratok a magyar–osztrák kapcsolatok történetéhez.* Válogatta, szerkesztette, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta: GECSÉNYI Lajos. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2007. 395 p.